

PUČKI PISAC ZVONIMIR PUŽAR I KRIŽEVCI 1910.-1923. GODINE

Prof. dr. sc. MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Zavod za hrvatsku povijest

Odsjeka za povijest

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Primljeno/Received: 19. 09. 2003.

Prihvaćeno/Accepted: 29. 09. 2003.

Zvonimir Pužar (Zaježda, 1875. - Zagreb, 1926.) bio je vezan uz Križevce, gdje je učio tipografski zanat kod Gustava Neuberga. Radio je u Varaždinu, Požegi, Virju, Petrinji i Zagrebu i svugdje je za sobom ostavio trag u pisanoj i tiskanoj riječi. Pored tipografskog posla, gdje je bio vrstan stručnjak, bavio se i pisanjem povijesnih pripovijesti, a imao je sklonost i za narodno blago. Zahvaljujući ovim njegovim sklonostima ponajviše su profitirali Križevci jer je napisao i objavio više pripovijesti i romana vezanih uz povijest grada kojemu je upravo to trebalo u vremenu kad se je počelo zaboravljati da su Križevci bili do 1886. sjedište županije i da su imali značajnu povijest. Kako bismo prikazali Pužarevu cjelokupnu djelatnost, ovaj rad se osvrće i na njegovo djelovanje u drugim mjestima, jer samo tako možemo Zvonimira Pužara prihvatiti kao pučkog pisca koji je sastavio Križevačke statute, onako kako ih mi danas poznajemo i izvodimo.

Ključne riječi: Zvonimir Pužar, pučki pisac, tipograf, novinar, urednik, Križevački statuti

1.

Ima u našoj povijesti dosta pučkih pisaca koji su izmaknuli pažnji historiografa povijesti, kulture i prosvjete. To se osobito može reći za veliki broj ljudi koji su radili u sjevernim dijelovima Hrvatske, osobito ako su živjeli u teškim vremenima velikih društvenih i političkih promjena, pa su se morali barem donekle prilagođivati izvanredno složenoj stranačkoj politici. No oni su bitni za razumijevanje određenih sredina. To se desilo i Zvonimiru Pužaru, tipografu, suuredniku petrinjskog *Banovca*, virovskih *Hrvatskih novina*, križevačkog *Hrvatskog ratnog kalendara*, pučkom piscu s posebnom ljubavlju za povijesne teme, sabiraču narodnih izreka i socijalnom radniku koji se brinuo za djecu. Na svakom od ovih polja Pužar je ostavio traga, ali ga historiografija nije znala prepoznati i nije ušao niti u jednu enciklopediju ili biografski leksikon, a gospodin Sučić ga u *Križevačkoj književnoj slavi* spominje prema *Leksikonu Križevčana* Rade Milosavljevića (Križevci 1988., 106) gdje je Pužarova biografija netočna. Naime, Pužar nikada nije bio učitelj, već je bio tipograf i pučki pisac pa, iako je u *Križevačkoj književnoj slavi* likovno prikazano čak pet naslovnica Pužarovih djela (*Osveta na Kalnik gradu*, *Kneginja Genoveva*, *Križevački statuti*, *Pjesmarica*, *Seljačka buna*), ipak je Pužar marginaliziran (*Križevačka književna slava*, Križevci 1998., str. 13 i 203). Zvonimir Pužar je svoje radove osim s punim imenom i prezimenom potpisivao i kao *Pajdaš Zvonko* i kao Ljudevit Mijatov Derešanec, a većinu članaka nije uopće potpisivao. No u mjestima gdje je Pužar, tamo je izdavačka djelatnost procvatila, bilo da se radi o Varaždinu, Požegi, Petrinji, Sisku, Virju, Križevcima ili zagrebačkoj tiskari braće Radić. Bio je nezamjenjiv u izdavanju popularnih knjiga za narod i lijepo opremljenih listova koristeći obilato motive secesije, tj. moderne.

2.

Rođen je u Zaježdi 30. siječnja 1875. godine, a umro je u Zagrebu 13. travnja 1926. Nižu gimnaziju završio je u Zagrebu, a tipografski zanat u Križevcima kod Gustava Neuberga, usavršivši zanat u Varaždinu kod J. B. Stieflera. Znao je dobro i crtati, pa je neka svoja djela i likovno opremao, koristeći se i modificiranjem slika iz inostranih ilustracija. Vrlo brzo pokazale su se mnogostruke Pužarove sposobnosti.

Požega. Oko 1896. radi u Požegi te je desna ruka Križevčaninu profesoru Marku Kuntariću, koji je od 1891. do 1911. godine uređivao *Glasnik županije požeške*, list za pouku, gospodarstvo, društveni i javni život. Poput *Banovca* u Petrinji i ovaj list spada među lijepo opremljene listove sjeverne Hrvatske, i u njemu nalazimo oglase iz Hrvatskog Zagorja što je svakako zasluga Kuntarića, no možda i Pužara, jer se uobičajila razmjena reklama i vijesti.

U Požegi je Pužar napisao svoju prvu povijesnu pripovijest, koja je objavljena tek 1905. u đakovačkoj tiskari Maksa Bruka. Bila je to pripovijest iz 16. stoljeća *Cvijeta Brestovka ili krv za krv*.¹ Pripovijest je pohvalila zagrebačka *Prosvjeta*, istaknuvši da je djelo dobro napisano i da će ... *dobro doći široj publici*.²

Zagreb. Od 1897. do 1900. godine Pužar je urednik zagrebačkog glasila političkih, sudbenih i svih inih pisarničkih dnevničara Hrvatske i Slavonije koje je izlazilo pod nazivom *Naša sloga*. Sve se više javlja člancima u varaždinskom *Hrvatskom narodu*, koji je počeo izlaziti 1892. kao list Stranke prava da bi kasnije postao list Hrvatsko-srpske koalicije, te seljačkim novinama Starčevićeve stranke prava *Prijatelju Naroda* gdje su izašle još 1898. prve Pužarove pripovijetke.

Virje. G. 1900. radi u Virju kao suradnik u Ljubićevom Podravcu, jer se je oženio Virovkom, ali objavljuje i u sušačkoj *Hrvatskoj domovini* i varaždinskoj *Hrvatskoj pčeli*. No *Podravec* je imao u to vrijeme mnogo problema, te Pužar preseljava u Varaždin.

Varaždin. Ovdje objavljuje *Pučki listar. Zbirka svakovrsih sastavaka za sve prigode* (Varaždin, 1902.), te osniva pučku knjižnicu kao biblioteku za puk u kojoj kao šesti svezak objavljuje *Crnu ruku ili ljubav nije šala* (Varaždin s.a.), a kao sedmi *Ljubavni listovi ili zbirka ljubavnih pisama* (Varaždin s.a.). Objavio je u Varaždinu i *Šaljive narodne pripovjedke. Hrvatskom čitateljstvu za ugodnu zabavu sabrane* (Varaždin, 1902.), što je zapravo prvijenac te vrste. Njegovi listari svratili su i pažnju Lavoslava Hartmana u Zagrebu u Ilici br. 30 i on je angažirao Pužara da surađuje kod izrade *Novog uzor-listara i kućnog savjetnika* Nikole Kokotovića, dr. Antuna Lobmayera i župnika Ivana Jagića koji su sastavili ovo djelo radi prosvjećivanja naroda. Istovremeno je to bio početak suradnje Pužara s Hartmanom, koji mu je od 1902. do 1908. tiskao tri izdanja crtica iz života hajduka Joce Udmanića koji je uglavnom operirao na području Križevaca, Koprivnice i Moslavine. To su: *Hajdučka djela iz života zloglasnog hrvatskog hajduka Joce Udmanića* (Zagreb, s.a.), *Hajdučka djela iz života Joce Udmanića* (Zagreb, 1904.), te *Hajdučka djela iz života zloglasnog hajduka Joce Udmanića* (Zagreb, 1908.). Međutim, prvi rad o Joci Udmaniću objavio je Pužar pod pseudonimom Ljudevit Mijatov Derešanec kao *Krvavi listovi iz života glasovitog hajduka Joce Udmanića* kod J. Dujaka u Sisku 1902. godine, pa je djelo očito nastalo na poticaj Banijaca.³ Sam piše u Lupoglavu na dan Svih svetih 1902. godine: *Ponukan sa više strane - da objelodanim u posebnu izdanju - sakupljena u narodu, djela iz života zloglasnog hajduka Joce Udmanića, odvažih se, prem teško na taj korak. Razlog bijaše, što gojih nakanu sabrati sva djela, za vrijeme Udmanićeve hajdukovanja, te ih onda objelodaniti*.⁴ Međutim, očito da Pužar nije stigao ostvariti svoju namjeru. Naime, prvo izdanje ima 87 strana, drugo 100, treće 74 a razlikuju se po formatu, a ne po sadržaju. Jedino izdanje iz 1904. opremljeno je slikama, pa je donesena čak i jedna karikatura vezana uz križevačku obitelj Heruc i Križevce. Pužar je opisao zašto je Udmanić, rođen u Popovači 1843., postao hajduk, te njegove operacije kod Jelenske, u području Čazme, Stubice, Drežnika, Rovišća kod Bjelovara, u Dubokom Jarku kod Sesveta, u Bregima kod gostioničara Mišića, u Koprivnici, Križevcima kod kapelice Majke božje Koruske, gdje je bila krčma Josipa Heruca koji je bio 11. listopada 1865. opljačkan, zatim u Božjakovini i kako je ubijen od žandara, iako nije nikada bio izdan. Svakako je zanimljiva Udmanićeve oporuka kojom je od 67.000 forinti ostavio popovačkom župniku tisuću forinti, no ovaj ih nije htio primiti s obzirom na porijeklo novca pa je novac dan u dobrotvorne svrhe. Način kako je Pužar opisao Udmanića - čak sa simpatijama - svakako je sporan, jer ga je Prpićeva i Čarugina banda koristila poslije Prvog svjetskog rata kao uzor, nadahnjujući se upravo Pužarovim opisima Udmanićevih djela, tj. pljačkom bogatih i darivanjem siromašnih. Išlo se čak i dalje. Neki Ka Mesarić napisao je oko 1930. dramu *Joco Udmanić* pretvarajući hajduka i razbojnika u borca za prava sirotinje, te je ta drama i izvođena, ali je zbog sadržaja napadnuta od H. Čengića.⁵ Pužar je u Varaždinu pod pseudonimom Ljudevit Mijatov Derešanec objavio kod J. B. Stieflera i dva izdanja knjige *Šeherezadine pripovijesti iz tisuć i jedne noći* (Varaždin, 1900., i 1907.), te su se očito istočnjačke priče rado čitale od mladeži.

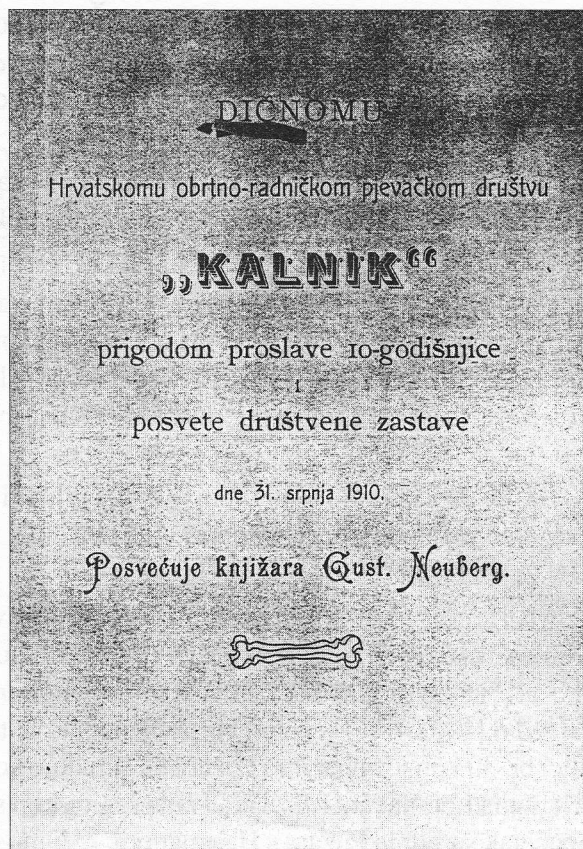
¹ *Hrvatske novine*, (Virje), 15, 8. IV. 1905.

² Miloslav Mirjanov, Pučki i narodni pisac Zvonimir Pužar. *Hrvatski ratni koledar*, 1922, str. 44.

³ Prema *Popisu knjiga oružničke momčadske knjižnice u Zagrebu* (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, sig. 151802).

⁴ Z. Pužar, *Hajdučka djela Joce Udmanića*, Zagreb, 1902. Uvod.

⁵ *Hrvatska revija*, IV, 1931, str. 188. - H. Čengić.

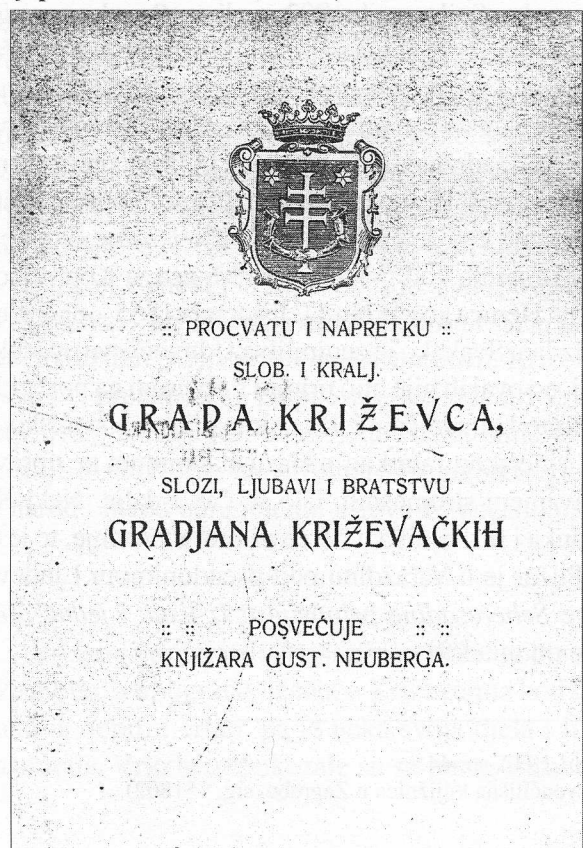

Posveta u knjizi o Kalniku.

Naslovna strana knjige "Križevačka ljepotica ili Borba za pravo" (Križevci, 1910).

Posveta Križevcima iz knjige "Križevačka ljepotica" (Križevci, 1910).

Naslovna strana knjige "Seljačka buna u okolini križevačkoj godine 1755" (Križevci, 1911.)

Petrinja. Od 1900. do 1906. Pužar radi u Petrinji kao administrator i tipograf *Banovca*. On je dobrim dijelom zaslužan da je taj list postao među boljim listovima u zemlji, a suradnik je i *Petrinjskog kalendara*. Vrlo je aktivan i u društvu *Banovac*, te je jedan od osnivača Gradjanske čitaonice u Petrinji. Vrlo aktivan nastavnički zbor u učiteljskoj Vježbaonici uz česte izlete u okolinu svakako je utjecao na Zvonimira Pužara. Iz Petrinje šalje dopise u *Obzor*, *Osvit*, *Hrvatski Branik*, *Hrvatski narodni glas* i *Varaždinski Vjesnik*. Sedam godina boravi u Petrinji, te je napisao i *Spomenicu dobrovoljnog vatrogasnog društva u Petrinji*.⁶ I u Petrinji pokreće Pučku knjižnicu, vjerojatno pod utjecajem profesora dr. Rudolfa Horvata, koji je radio u Petrinji na gimnaziji do 1907. i koji je objavio 1902. *Pripovijesti iz hrvatske povijesti* (Zagreb, 1902. Knjižnica sv. Jeronima), te *Povijest Hrvata s Turcima za Petrinju* (Petrinja, 1903.). Na poticaj Horvata Pužar je nastavio pisati uzевši za srž svojih pripovijesti popularno prikazane povijesne teme. U Sisku kod Janka Dujaka, koji je i sam pisao povijesne pripovijesti, objavio je više povijesnih pripovijesti. Među njima *Oberstar Jelačić u narodnome kolu* (Sisak, 1905.), *Dvije ljubavi ili za rođenu grudu* (Sisak, 1905.) s temom iz hrvatske povijesti oko 1595. godine koje je posvetio Hrvaticama Siska.⁷ Objavio je i *Jelena Hrvatovićeva ili kapetanova osveta* (Sisak, 1906.), *Strašna noć na Klinac gradu* (Sisak, 1906.), *U krvi i plamenu* (Sisak, 1907.), *Ljubav i osveta*, (Sisak, 1906.) te *Silnik na banskoj stolici* (Sisak, 1908.) gdje je centralna ličnost ban Balaša iz kraja 18. stoljeća. Objavio je u Sisku i *Borbu za seljačke pravice. Misli djeda Miše o Mati Gubcu i Franji Tahu* (Sisak, 1905.), te *Seljačku bunu* (Sisak, 1907.). Ovi su radovi nastali vjerojatno pod utjecajem Rudolfa Horvata koji je u povodu obilježavanja bune objavio 1902. rad *Matija Gubec, kralj seljački*⁸ i uopće ukazivao na potrebu da se piše o seljačkoj povijesti što mu je i omogućilo da sudjeluje kod osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke braće Radić u Hrastovici dvije godine kasnije. U Sisku je objavio Pužar i knjigu *Veleizdajnici* (Sisak, 1909.), u kojoj mu je tema vrijeme oko 1792. kada se je hrvatsko plemstvo podijelilo na one koji su radi zaštite svojih feudalnih interesa pristali uz Mađare i drugu skupinu koja se je priklonila narodu pristajući i na odricanje svojih staleških privilegija, te su radi toga od bečkog dvora bili osumnjičeni kao veleizdajnici. Ban Erdödy nije taj slučaj riješio zbog toga što je morao u rat protiv Francuske revolucije.

Virje. Na poziv novinara Peroslava Ljubića koji je prihvatio ponudu da njegove *Hrvatske novine*, kako se je sada nazivao list *Podravac*, budu glavni list hrvatske stranačke opozicije i Pužar dolazi u Virje 1906. godine. Opraštajući se od Petrinje, Pužar je napisao Petrinjcima: *Starodrevnu Petrinju, rodoljubivo njezino gradjanstvo, romantičnu okolicu uzljubio sam svim žarom srca svoga. Pod dojmom te ljubavi postupao sam, kad već ne mogoh zlatnišem i srebrnišem, da se bar donekle svojim perom odužim za onu voljkost, koje sam bio sudionikom*.⁹ Otišao je iz Petrinje godinu dana prije Rudolfa Horvata. Pužarova uloga u uređivanju *Hrvatskih novina* u Virju bila je vrlo velika. On ublažuje Ljubićevu prosrpsku i projugoslavensku orijentaciju, što mu je bilo moguće jer se Ljubić uključio i u političku borbu, pa je uređivanje novina bilo povjereno Zvonimiru Pužaru. Pužar je u virovskoj Hrvatskoj čitaonici i blagajnik, a radi i u Hrvatskoj štedionici d.d. Oživljava pjevačko društvu *Rusan* kojemu je i odbornik i blagajnik. U društvenom životu Virja vodi Pužar također glavnu riječ, drži predavanja *Biskup Strossmayer i Slavenstvo*, *Zrinjsko-Frankopanska tragedija u Bečkom Novom Mjestu*, zatim predavanje o ulozi pjesme kroz pjesmarice, te je očito počeo prikupljati pjesme koje je kasnije objavio u križevačkoj *Pjesmarici*.¹⁰ U Virju je u izdanju Ljubića objavio povijesnu pripovijest *Osveta na Gvozdu* (Virje, 1907.) kojoj je tema Kostajnica koja je pala u ruke Turcima 1556. izdajom, te opisuje kako je zapovjednik Gvozdanskog Tomo Lukašić osvetio izdaju ubivši Pankracija Lustalera koji je bio kriv za pad Kostajnice. Knjiga je pisana s jakim osjećajem rodoljublja, s parolama *Radje grob, nego rob* (str. 79), a očito je da je Pužar dobro poznao teren oko Kostajnice i Gvozdanskog. Novine kao Sloga u Karlovcu, *Banovac* u Petrinji, *Hrvatske novine* u Virju, *Novi list* u Rijeci, *Obzor* u Zagrebu, *Hrvatska domovina* u Zagrebu, *Samoborski list* te *Narodne novine* pohvalile su ovaj rad, pa je čak i časopis Društva hrvatskih književnika *Savremenik* priznao Pužaru spisateljsku vještinu.¹¹ Ova je knjiga zapravo zaostatak Pužarovih knjiga koje je pisao u Petrinji, jer mu je tek 1909. u Sisku izašla pripovijest *Veleizdajnici iz 1792.* kada Adam Posavečki, Ferdo Čazmanski i Bartol Ivanečki uzaludno pokušavaju ujediniti plemstvo protiv mađarizacije koja sve više nadire usprkos bana Ivana Erdödyja i Maksimilijana Vrhovca. Podijeljenost plemstva od kojih Junaković želi slogu protiv Mađara pa čak i uz materijalni

⁶ Vidi: Ivica Golec, Tiskarstvo, izdavaštvo i knjižarstvo Petrinje, Zagreb, 1992.

⁷ *Banovac*, (Petrinja), 17, 28. IV. 1906. - Pužar.

⁸ *Narodne novine*, 1902, br. 141, str. 1-2 i 153, str. 2; *Hrvatski narod*, 1902, br. 46, str. 6.

⁹ *Banovac*, 12, 24. III. 1906. - Oproštaj Z. Pužara.

¹⁰ M. Mirjanov, n.d.j., str. 46.

¹¹ Isto, str. 45.

gubitak i Mraovića koji se radije povezuje s Mađarima kako kmetovi ne bi dobili slobodu. Zaključak da je radi staleškog probitka gubila cijela domovina pokazuje usmjerenost Pužarova pisanja prema seljaštvu, odnosno ta knjiga kao da je ponukala i Mariju Jurić Zagorku da napiše Republikance s ponešto drugačijeg gledišta. Pužar u Virju živi i radi pet godina.

Zagreb. Godine 1908. Pužar dolazi u Zagreb i radi kod Hrvatske pučke seljačke tiskare d.d. što je zapravo bila tiskara Braće Radić u Petrinjskoj ulici. Stjepanu Radiću je trebao iskusan tipograf i administrator pored Josipa Predavca i on je takovog prepoznao u Pužaru kuda je dolazio radi *Hrvatskih novina* koje su jednu godinu bile i list Radićeve stranke. Zvonimir Pužar je prihvatio Radićevu ponudu te je dobrim dijelom zaslužan na ono obilje tiskovništva koje su izašle iz Seljačke tiskare, a osobito za prvu *Božićnicu* koja je ugledala svjetlo dana krajem 1908. godine.¹² Pužar je 28. travnja 1912. ušao i u upravni odbor ove dioničke tiskare u kojoj od 12. siječnja 1911. djeluje kao poslovođa. Danas već možemo reći da je Pužar svakako zaslužan što je velik broj dionica Hrvatske pučke seljačke tiskare distribuiran i u Virju jer je radeći kao administrator gospodarskih udruga u Virju poznao mnogo ljudi i bio mu je otvoren ulaz u svaku kuću. Međutim, radeći u Hrvatskoj pučkoj seljačkoj tiskari, Pužar je precijenio svoje fizičke mogućnosti, utoliko više što je to i vrijeme kada vrlo intenzivno piše za Gustava Neurga u Križevcima koji mu objavljuje sve njegove knjige. Svakako da mnogo i čita, jer u Hrvatskoj pučkoj seljačkoj tiskari izlaze 1910. i Horvatove *Slike iz hrvatske povijesti*, odnosno 1911. prvi svezak *Povijesti kraljevine Hrvatske*. Pužar bi se vjerojatno preselio u Križevce da su Križevci imali svoje novine. Ovako mu je danonoćni posao u Zagrebu, razdiran između posla i ambicija, nagrizao zdravlje, a pored toga zbog čestih globa u vrijeme komesarijata Adolfa Cuvaja, tiskara je zapala u financijske teškoće 1912. godine. Pužar je više puta bio i zatvoren kao poslovođa tiskare zbog izdavanja političkih letaka.

Kako bi popravio svoje zdravlje, ode 1913. godine u Sušak, gdje se smjestio i Peroslav Ljubić koji je preuzeo uređivanje *Riječkog novog lista* kao nastavak Supilovog lista. Međutim, ovaj je list imao značajke izrazito antiaustrijske i antiugarske, te je i bio zabranjen 19. prosinca 1915. godine. Kao suradnik ovog lista, podređen Ljubiću, Zvonimir Pužar je bio i *politisch verdächtig*, te je odmah na početku rata bio mobiliziran kao pučko-ustaški novak i poslan na front u Karpate. Obolivši na sjevernoj fronti, radio je u oporavilišnoj pričuvnoj vojnoj bolnici kao pisar.

To mjesto je Pužaru odgovaralo jer je sada oslobođen Zagreba mogao punu pažnju posvetiti Križevcima, gdje je već objavio dosta radova. Naime, poslije smrti Kvirina Vidačića 1906. godine u križevačkoj sredini osjetila se jedna praznina koju je dobro popunjavao Pužar svojim djelima. Sin Kvirina bio je Marcel koji je radio u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.¹³

Iz tih dana potječu dvije Pužarove knjige *Rat za slobodu Balkana* s prilogom *Kosovska junakinja*, koje je tiskao u Križevcima oko 1915. godine. Dakako da je prva knjiga posvećena Prvom balkanskom ratu u kojoj je Balkan, podijeljen između Srbije, Bugarske i Grčke, bila nepoćudna Bečkom dvoru koji je i sam imao aspiracije da se širi na jugoistok, a druga je knjiga o Drugom balkanskom ratu bila pak nepoćudna Srbima jer je pokazivala da se bratski rat pretvorio u neprijateljstvo. Knjige su došle na udar cenzure i nakladnik Gustav Neurg uložio je sve svoje veze da se zabrana digna, dokazujući da se kroz te knjige može dobro upoznati povijest Srbije, Grčke, Bugarske i Turske, te uočiti da ih nesloga navodi na vječni sukob.¹⁴

Opasnost koja je zaprijetila Pužaru zbog pisanja tih knjiga povukla ga je iz Križevaca i on je zahvaljujući dr. Đuri Basaričeku, s kojim se je dobro poznao još iz Petrinje, došao 1917. u ured Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu palih vojnika iz Hrvatske i Slavonije koji je vodio dr. Josip Šilović. Bila je to godina kada je Središnji zemaljski odbor razvio snažnu djelatnost, spašavajući od gladi istarsku, hercegovačku, dalmatinsku, bosansku i slovensku djecu, te je mnogo takove djece smješteno i u Križevcima i njegovoj okolici, a Pužar je pratio i transporte prema Bjelovaru. Vrlo je zaslužan i za izdavanje lista *Narodne zaštite* koji je počeo izlaziti 1917. kao slobodan i nezavisan list za zaštitu djece, a nastavio je kao glasilo Narodne zaštite, odnosno ujedinjenih socijalnih društava poslije Prvoga svjetskog rata. Pužar je radio više godina kao tajnik državne zaštite

¹² Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvatska pučka seljačka tiskara - tiskara braće Radić od 1906. do 1914. godine. *Hereditas rerum croaticorum ad honorem Mirko Valentić*, Zagreb, 2003., str. 249.

¹³ Marcel Vidačić (Križevci, 13. I. 1885. - Zagreb, 29. III. 1948) objavio je *Pseudonimi, šifre i znakovi pisaca iz hrvatske književnosti* (Zagreb, 1951), a radio je kao bibliotekar Sveučilišne biblioteke u Zagrebu od 1912. godine.

¹⁴ U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu nalazi se samo prvi svezak *Rata za slobodu Balkana*, a *Kosovska djevojka* otisnuta je kao posebno izdanje.

djece i mladeži kod Oblasnog odbora za Hrvatsku te je ovaj posao radio do smrti. Radio je i u *Prosvjetnom Savezu* Frana Novljana, u Ligi za zaštitu djece kao odbornik i u Društvu apstinenata kao blagajnik, a bio je i potpredsjednik Seljačke sloge Rudolfa Hercega koja je i izniknula iz krila Seljačke zaštite 11. listopada 1925. godine.¹⁵ U Narodnoj zaštiti Pužar se je brinuo za ratne nemoćnike, osobito one koji su stradali u redovima austro-ugarske i domobranske vojske i o kojima država nije htjela voditi gotovo nikakvu brigu.¹⁶ Od 1. studenog 1914. do 30. lipnja 1927. preko Narodne zaštite je zbrinuto oko 62581 djece i kolonizirano oko 1500 obitelji.¹⁷ Za svoje zasluge na spašavanju ugrožene djece tijekom Prvoga svjetskog rata Pužar je odlikovan 1925. godine zajedno s dr. Josipom Šilovićem, predsjednikom Narodne zaštite i dr. Đurom Basaričekom od kralja Aleksandra.¹⁸

Umro je 13. travnja 1926. godine u Zagrebu i pokopan je na Mirogoju.¹⁹

3.

Pužarove knjige objavljene u Križevcima. Osvrnut ću se nešto detaljnije samo na Pužarove radove koji su vezani uz Križevce, a koji su svi objavljeni u tiskari Gustava Neuberga, koja je objavila povelik broj Pužarovih djela.²⁰

Što je sve objavio Pužar u Križevcima? Radove koje je pisao možemo svrstati u više skupina:

1. Pisanje povijesnih pripovijesti i romana. Mnogi hrvatski književnici, učitelji i svećenici posegnuli su pored Augusta Šenoa, Tomića i Kumičića za povijesnim temama, obrađujući ih kombinacijom povijesne priče, mašte, dokumenata, ali uvijek s određenim ciljem interesa za prošlost i obranu zemlje, dakle cilj im je bilo povijesno obrazovanje. Te su knjige u neku ruku nadomještavale povijesne udžbenike želeći na taj način ponukati narod da čita, budući da u povijesnim udžbenicima i nije bilo mnogo hrvatske povijesti, naročito ne one poslije 1102. godine kada je Hrvatska ušla u savez s Ugarskom i postala sastavni dio ugarske, odnosno 1526. godine i austrijske carevine. Povijesni romani i pripovijesti nadopunjavali su i znanstvene radove koji su objavljivani u izdanjima Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu te *Vjesniku Zemaljskog arkiva*, ali i u *Vijencu* i raznim drugim časopisima, te prenosili znanstvene spoznaje narodu jednostavnim riječima i na razumljiv način. U pisanju ove vrsti literature, tj. pisanju povijesti za puk koja je imala za cilj približiti narodu pojedina imena iz hrvatske povijesti, najviše je učinila početkom dvadesetog stoljeća Marija Jurić Zagorka, koja je bila nenadmašiva u pisanju ove vrste literature. Međutim, bilo je dosta i drugih pisaca koji su se okušali u ovoj vrsti literature a koju možemo uvrstiti i u zabavnu literaturu koja prikazuje ... *slavnu prošlost naših pradjedova*.²¹ No, dok je Zagorka pisala za gradsko stanovništvo, proletarijat, Velimir Deželić za katoličku mladež, Zvonimir Pužar piše povijest za pouku seljaku i s jakim simpatijama za život puka. Kao i drugi Pužar je povijesnu temu oblačio u romantičarsku priču dvoje zaljubljenih, obično uvijek sa sretnim završetkom za glavne junake. Njegove pripovijesti i romani s temama iz hrvatske povijesti sve nose poruku: sloga, hrvatstvo, briga za narod posebice obrtnike i seljaštvo. Zbog izražene sklonosti za seljaštvo i puk, on je možda najbliže Janku Matku koji se tom vrstom literature bavio četrdesetih godina dvadesetog stoljeća. Zvonimir Pužar je morao birati teme, slobodne, one kojima se drugi nisu bavili. Prilikom pisanja koristio je Klaićevu *Povijest Hrvata*, ali mislim da se najviše služio radovima Rudolfa Horvata. Bavi se starijim temama od 16. do sredine 19. stoljeća i suvremene teme obrađuje kroz socijalne pripovijesti, uvijek u vezi s djecom, invalidima, ratom. Pisao je živo, lagano čitljivo i vrlo su ga rado čitali na selu, premda mu je način izraza često dosta težak, a kompozicija rečenice arhaična. Bio je, sve u svemu, pučki i narodni pisac. Od 1905. pa do 1909., kada je počeo pisati za objavljivanje u Križevcima, Zvonimir Pužar je već objavio dosta popularnih povijesnih knjiga. Odlučio je tako i nastaviti jer je knjižar i tiskar Gustav Neuberg imao u njega puno povjerenje, te mu je tiskao sve što mu je Pužar pripremio. U reklami za ova izdanja polovicom srpnja 1910. nakladna knjižara Gustava Neuberga piše da su poticani od narodnih prijatelja na izdavanje takovih knjiga, ... *koje će svojim sadržajem ne samo koristiti svijesti narodnoj, nego jačati u narodu onu živu spoznaju, koja dovodi do bolje i ljepše budućnosti i koja narod čini narodom, te da će ... to biti vjerne slike*

¹⁵ *Seljačka prosvjeta*, 1926., str. 121, i 1927., str. 228. - tekstovi Rudolfa Hercega.

¹⁶ *Hrvatski ratni koledar* za 1922., str. 43 do 48.

¹⁷ *Seljačka prosvjeta*, 1927., br. 11, str. 228. - Blaž Krunić, Zbrinjavanje djece.

¹⁸ *Brodске novine*, 51, 17. XII. 1925. - Narodna zaštita.

¹⁹ Smrtovnica Z. Pužara je sačuvana u dosjeu Stjepana Pužara, gradskog činovnika (Hrvatski državni arhiv, fond Hrv. zmaja, kut. 108, dosije 400)

²⁰ Gustav Neuberg (Križevci, 24.VII. 1852. - Križevci, oko 1921.)

²¹ Dobroslav Virovski, Dobra knjiga vrijedi zlata. *Hrvatski ratni koledar*, 1922., str. 120.

Naslovna strana "Na život i smrt ili žrtva osvete" (Križevci)

Reklama za knjigu "Križevački štatuti" sa crtežom stolaravnatelja od Zvonimira Pužara iz "Hrvatskog ratnog koledara za 1921 godinu".

Portret Zvonimira Pužara iz vremena poslije Prvog svjetskog rata. (Hrvatski ratni koledar, 1922, str. 44).

prošlosti, spomenici koje treba unapređivati i koristiti za valjane domovinske ciljeve. Tu je iskazana nada da će svi hrvatski domoljubi susretljivo i živo poduprijeti ovaj rad i objeručke prigrliti ova naša izdanja.²²

Od 1910. do 1912. izašle su četiri knjige kojima je povijest Križevaca u središtu. O njima se već u ljetu 1910. piše u Petrinji.²³ Križevačke Pužareve knjige pisane su kvalitetnije od sisačkih, te u njima naziremo pokušaje da se čitateljima prenesu i spoznaje o životu cehova i građana, odnosi među običnim ljudima, kalničkim plemićima jednoselcima. Drugim riječima, Pužar je saznao kao pisac i kao čovjek upravo u ovoj fazi, upoznavši pravaštvo, koaliciju, a i Radićevu stranku, a naša je sreća da je svoje pisanje centrirao oko Križevaca. Iako Križevci od 1886. nisu bili županijsko središte, vjerojatno upravo zbog svog hrvatstva, Zvonimir Pužar je pisao te knjige tako kao da želi povratiti dostojanstvo ovom starom gradu u kojem je sve odisalo tradicijom i u kojem su ranije nerijetko održavani i sabori.

U 1910. je izašla knjiga *Život za život, glava za glavu ili Osveta na Kalnik-gradu* (Križevci, srpanj 1910.). Knjiga je posvećena Hrvatskom obrtno-radničkom pjevačkom društvu Kalnik prigodom proslave desetgodišnjice rada i proslave društvene zastave 31. srpnja 1910.²⁴ U ovom povijesnom romanu - jer ga doista možemo tako nazvati - opisuje se vrijeme od 1240. do 1242. kada na Velikom Kalniku zapovijeda Filip Bebek, a na Malom Kalniku plemić Vilko Maladurić i kada prilike idu u korist Velikog Kalnika, koji je bio kraljevski grad, dok je Maladurić pobjegao te je dio Malog Kalnika pripao Bebeku, a dio banu, pri čemu su plemići dobili privilegij od kralja da budu slobodni od svakog kmetstva, da imaju pravo na plemstvo, na slobodno uređenje starohrvatske uprave pod imenom Kalničke županije sa županom na čelu.

Potkraj 1910. je izašla i druga knjiga iz ove serije pod nazivom *Križevačka ljepotica ili Borba za pravo* (Križevci, 1910., 72 str.).²⁵ Ova je knjiga posvećena procvatu i napretku slobodnog i kraljevskog grada Križevca, slozi, ljubavi i bratstvu građana križevačkih i završava na stranici 72 sa stihovima *Oj Križevcu sokolovo gnijezdo, Ti slavom ovjenčani gradu, Hrvatstvom se ponosiš i dičiš, Za prošlost Ti na daleko znadu*. Knjiga je dosta zanimljiva. U knjizi je dobro opisano vrijeme kada su križevački cehovski majstori branili svoje pravo protiv kalničkog plemstva, tj. opisan je sukob Gregura Benkovića kojega 1359. godine ban Leustahio imenovao kaštelanom Kalnika koji sa svoja dva sina pljačka križevačku okolicu, a na drugoj strani je sa simpatijama prikazan križevački gradski sudac Mato Balatinec, poštenu obrtnik, koji se zalaže za slogu. Njegova kći Anica voli Peru Podgajskog te ovaj roman i završava svatovima kada je nakon 6. svibnja 1362. ban došao u Križevce i riješio problem otjeravši Benkovića. Knjiga je pravo vrelo običaja u gradu i okolici i djelo je dosta značajno za etnografe i gospodarske povjesničare jer se služi povijesnim radovima, a očito se nazire utjecaj povjesničara s kojima se Pužar susretao i prijateljevao, te čitao njihova djela.

U 1911. je izašla i treća knjiga *Seljačka buna u okolici križevačkoj 1755 godine* (Križevci, 1911.). Ova knjiga nije nikome posvećena jer je to vrijeme vrlo nemirne političke scene kada ban Nikola Tomašić pomalo uzmiče i na bansku stolicu dolazi Slavko Cuvaj iz okolice Bjelovara. Knjiga opisuje borbu seljaštva za pravo i slobodu, te veliku okrutnost podbana Raucha s kojom je ugušio bunu. Međutim, to je djelo rađeno prema tadanjima povijesnim spoznajama gdje su ban Erdödy i biskup Drašković prikazani pozitivnije nego što su bili, a podban Rauch negativnije nego što je bio, te se neprestano podsjeća da se podban teško ogriješio o ljudsko dostojanstvo svojim naložima i svojim riječima o seljacima. Time je na jedan način porodica Rauch dobila trajni negativni pečat koji se je i pokazao krajem Prvog svjetskog rata kada je narod navalio na imanje Pavla Raucha u Martijancu te ga devastirao. Ne znam da li namjerno ili nehotice Pužar je zatajio da su upravo biskup i ban tražili od Ivana Raucha da uguši bunu svim sredstvima, a onda ga nisu zaštitili pred caricom Marijom Terezijom, te je izgubio i podbansku čast i ugled.

U 1911. je ponovno odštampana i povijesna pripovijest *Na život i smrt ili Žrtva osvete* (Križevac, bez godine) gdje zagorski plemić Petar pl. Grebenski, nećak mu Pavao i sestra mu Ilka Zajezdanska vode borbu do istrebljenja s Nikolom Gotalovačkim, te oba grada propadaju i postaju ruševine. Ban Nikola Seč, Mađar, osvaja Grebengrad za kaznu što je Petar Grebenski pogubio Nikolu Gotalovačkog, a Grebenski se baca u ponor.

Oko 1912. je štampano i djelo *Zapovjednikova ljubovca ili Plaća izdajici* (Križevci, 1912.). Srž knjige su zbivanja iz javnog života triju susjednih gradova: Križevaca, Koprivnice i Bjelovara.²⁶

²² *Život za život, glava za glavu*, Križevci, 1910. - Na uvaženje čitaocima polovicom srpnja 1910.

²³ *Banovac*, 35, 27. VIII. 1910. - Zvonimir Pužar.

²⁴ Renata Husinec i Petar Delić objavili su dobru monografiju *To je hrvatsko pjevačko društvo "Kalnik"*, Križevci, 1992.

²⁵ Prema *Hrvatskom ratnom koledaru* za 1917. ova je knjiga doživjela čak tri izdanja (str. 128)

²⁶ Sveučilišna i nacionalna biblioteka u Zagrebu nema te knjige.

S ovom knjigom prestaju izlaziti povijesne pripovijesti Zvonimira Pužara i gotovo da možemo ustvrditi da je na to utjecao ponovni dolazak Hrvatsko-srpske koalicije na vlast, kada se pojačalo neraspoloženje oko izdavanja romansiranih povijesnih pripovijesti za vrijeme kada se je postavljao u sumnju kontinuitet hrvatske državnosti. Pokušaj da 1921. objavi pripovijest *Pogažena kraljevska riječ* ili *Krv za slobodu otadžbine* o Križevačkom krvavom saboru 1397. godine u izdanju Gusta Neubergera izgleda da nije uspio, vjerojatno zbog smrti izdavača, te je objavljen samo odlomak, ali je to kasnije nadoknadio Vjekoslav Mayer.²⁷

Zvonimir Pužar se okreće sada drugoj vrsti literature, a to su knjige za zabavu i veselice, a kasnije ga sve više zaokupljaju socijalni poslovi oko zbrinjavanja djece i invalida, pa je samo tu i tamo mogao napisati neku socijalnu pričicu koju je objavio u *Narodnoj zaštiti* ili *Hrvatskom ratnom koledaru* koji izlazi od 1911. do 1923. godine.

2. Knjige za društvene zabave i veselice. Boraveći i radeći u Virju, mjestu djelovanja Ilirca, ali i velikog zabavljača Ferde Rusana, Zvonimir Pužar je mnogo upio od te atmosfere, a spoznao je i da su Križevci bili prvi koji su razvili ovu vrst društvenih zabava i održali je u kontinuitetu do njegovog vremena.

Križevački statuti su danas ponos Križevaca. Do sada je objavljeno u Križevcima sedam izdanja (1912. i oko 1920. u redakciji Zvonimira Pužara, 1967. u redakciji Ivana Konfica, 1983. u redakciji Božidara Jurija, 1973., 1989. i 1992. u redakciji Petra Delića, Vlade Srimšeka i Dragutina Zajca). Sva ova izdanja zasnivaju se na prvom Pužarovom izdanju iz 1912. koje je napisao nezadovoljan starijim objavljivanjima iz 1800., 1875., i 1910. gdje su se samo navodili paragrafi samog obreda. Pužar je bio onaj koji je sakupio sve što se moglo sakupiti o Križevačkim statutima, a vjerojatno je, poznavajući njegove varaždinske *listare*, ponešto i nadodao kako bi cijela ceremonija postala živahnija, sadržajnija i bolja. Pužar si je kod pisanja ovog djela dao truda da prikupi sve što se je moglo prikupiti osvrnuvši se i na koprivničke regule i na varaždinski fureš, i na krapinski vandrček i na turopoljske statute i na zagrebačku puntariju, i na ivanečku smešanciju i na svetojansku lumpariju, a to je mogao zahvaljujući tome što se je u drugarskom i novinarskom i pretplatničkom poslu kretao na svim tim prostorima. O Križevačkim statutima je dosta pisano i od pozvanijih pera nego što je moje, pa upućujem čitaoca na tu literaturu.²⁸

Druga Pužarova knjiga koju treba ubrojiti u ovu skupinu je *Pjesmarica ili zbirka pjesama za bečare, lole, kicoše i bekrije, uopće pjesme, koje se najradje pjevaju u veselim i objesnim društvima* (Križevci, 1914.). Ovo je djelo sastavio Zvonko Pužar vjerojatno negdje oko 1911. godine i u njemu se vidi snažan virovski, ali i slavonski utjecaj. Kada se zna da je Pužar bio u Virju reanimator društva *Rusan* koje je svoj rad zasnivalo na tradiciji koju je Virju ostavio Ferdo Rusan, ne začuđuje ovakav pristup, izbor niti sastav.

3. Ratni tekstovi. Rat je prekinuo i povijesnu i zabavnu vrstu literature. No pojavio se veliki interes za povijesna zbivanja na Balkanu, na područjima koja su nekoć potpadala pod Vojnu krajinu. Tako je Pužar primijetio da Balkanski ratovi nisu našli u Hrvatskoj svog kroničara, iako su snažno utjecali na sveukupni politički i društveni život. Treba se samo prisjetiti da 1912. zbog balkanskih ratova nije održan ni Zagrebački zbor koji se održao 1909., 1910. i 1911. godine. Po uzoru na *1848. godinu* Rudolfa Horvata ili, možda, pod njegovim utjecajem Zvonimir Pužar je objavio u Križevcima 1913. *Rat za slobodu Balkana. Junačke i krvave crtice iz balkanskog ratišta god. 1912.-1913.* na 92 stranice kao prvi svezak, a izašao je iste godine i drugi svezak pod naslovom *Drugi rat na Balkanu*, s dodatkom pripovijesti *Kosovska junakinja*. Pužar je najavio i pjesmaricu o balkanskom ratu.

Htijući zadržati zanimanje krajiške, osobito grkoistočne čitalačke publike, Pužar je objavio 1915. *Narodne pripovijesti o junačkim djelima Kraljević Marka* (Križevci, 1915.) na 125 stranica, te *Junačke pripovijesti o narodnom junaku Miloš Obiliću*, (Križevci, 1916.) također na 121 stranici i s 20 slika, a ovdje je na str. 116-121 objavljena i *Kosovka djevojka* koja je izašla i posebno. Razlog zašto nekadanji pravaš Zvonimir Pužar priređuje ova izdanja treba tražiti u grkokatoličkom stanovništvu ovog područja, koje se je osjećalo tijekom Prvog svjetskog rata, zbog rata Monarhije sa Srbima, vrlo nesigurno, pa je tom narodu trebalo vratiti ponos. Svakako da je na to utjecalo i to što je Pužar poznavao knjigu pjesama o Kraljeviću Marku Ivana Filipovića, a pored toga Pužar je uredio, dok je bio u Petrinji, i pučki kalendar Kraljević Marko za Novu Gradišku.

Kako bi se neutralizirala ova junačka literatura o srpskim junacima objavljena je kao treća knjiga u sličnoj luksuznoj opremi i s tvrdim koricama *Genoveva* Christopa Šmida (Križevci, 1917.), koja je svakako bila

²⁷ *Ratni koledar za 1921. - Krvavi sabor u Križevcima.*

²⁸ R. Milosavljević, Bibliografija radova o križevačkom kraju, Križevci, 1989., str. 103-105., te u *Gozbe i zdravice = Križevački statuti* urednice Renate Husinec u izboru Stjepana Sučića, Križevci 1994.

najpopularnija moralistička knjiga u Hrvatskoj devetnaestog stoljeća izdana u bezbroj izdanja. Pužar je napisao uvod o ovoj svetici, što mu i nije bilo teško, jer je u Varaždinu priredio oko 1900. *Crtice iz života kneginje Genoveve*.²⁹

4. Rad na *Hrvatskom ratnom koledaru* od 1911. do 1923. U Križevcima je krajem 1910. izdan prvi *Hrvatski ratni koledar za 1911. godinu*. Poticaj za ovo djelo vjerojatno je došao od vlasti koja je u pripremanju za rat nastojala iskoristiti tradiciju potomaka nekadanje Križevačke pukovnije i stoga ih podsjetiti na staru slavu. Ovaj koledar pun je slika o ratnoj opremi i ratnim sukobima iz tog vremena, ali i prošlosti, a donosi i tekstove u kojima se oživljavaju sjećanja na carske manevre, junačke sukobe i vojnu slavu. Na kraju Koledara uvijek se objavljuje i informacija o sajmovima na području Hrvatske, Istre, Tršćanskog okružja, Međimurja, Prekomurja, Dalmacije, Bosne i Hercegovine.

Sličan je i koledar za 1912. godinu gdje nalazimo članak o podmaršalu Gjuri Čaniću kao narodnom dobrotvoru koji je umro 2. siječnja 1911. u Beču i oporučno ostavio Društvu Ćirila i Metoda 25000 kruna. Pothranjuje se mašta mladih ljudi opisom Napoleonovog sloma u Rusiji, a govori se i o ratu u Herceg-Bosni 1878. godini. Vjerojatno je Pužarova povijesna crtica *Plaća izdajici* gdje se govori kako je barjaktar Rajić izdao 1529. godine Ivanić tvrdu otkrivši paši podzemni hodnik, a Sulejman paša ga je za nagradu objesio.

Koledar za 1913. je nešto oskudniji tekstovima, a koledara za 1914. i nema, to jest ne znam da li nije sačuvan ili nije ni izdan, jer ga nisam uspjela pronaći. U ove prve četiri godine koledara, osim već potpisanog teksta iz 1912., mislim da nema tekstova Zvonimira Pužara, iako se u godištu za 1913. reklamira njegova knjiga *Rat na Balkanu*.

U koledaru za 1915. prvo se opisuje Prvi svjetski rat 1914. godine, sa zaključkom koliko je stajala prva godina rata, a onda je objavljena povijest Šesnaeste pješačke pukovnije varaždinske kao najstarije na varaždinskom području, koja je nastala 1538. godine i koja je objedinila kapetanije u Križevcima, Koprivnici i Ivaniću u posebnu graničarsku pukovnicu u kojoj su se okupljali krajišnici iz okolice Kalnika i Moslavine, a čiji je prvi zapovjednik bio general Nikola pl. Jurišić. Objavljeni su *Pabirci iz hrvatske prošlosti* s prikazom što su Hrvati bili prije 500, 400, 300, 200 i 100 godina.

Koledar za 1916. godinu uređivan je na isti način. Dominira Prvi svjetski rat s time da se opisuju junačka djela na sjevernom i talijanskom bojištu.

Koledar za 1917. donosi tekstove o generalu Svetozaru Borojeviću od Vojne, Srbinu, a donosi i biografiju Stjepana Sarkotića, te se vraća na prethodnu godinu opisujući, dakako, samo pobjede austro-ugarske i njemačke vojske.

Koledar za 1918. sav je posvećen frontovima iz 1917. Nema potpisanih članaka.

U 1919. oprema ostaje posve ista, i ima dosta sjećanja na 1918. godinu i na strahote rata, a opisana je i smrt posljednjeg ruskog cara Nikole II. u Jekaterinoslavu. U ovom godištu ima dosta potpisanih Pužarovih tekstova. To su *Materinska riječ* (str. 50-52), *Invalid* (82-86) gdje opisuje Janka Lovrića iz Virja kojega je djevojka po povratku iz rata prihvatila iako je invalid. Ovu je temu prihvatila i seljačka književnica Mara Matočec napisavši na tu temu i igrokaz.

Pužar sada svu svoju energiju iscrpljuje u Narodnoj zaštiti pa se u Koledaru objavljuju slike siročadi koja je došla na prehranu u Hrvatsku, iz kojih se vidi da su dr. Josip Šilovc, dr. Đuro Basariček i Zvonimir Pužar bili vodeći ljudi čitave organizacije. Mislim da bi opis uspješnog smještaja djece na križevačkom području trebao biti sadržaj posebnog članka.

Koledar za 1920. protkan je sjećanjima na srpske pobjede i stradanja. Detaljno je opisan prijenos kostiju Petra Zrinskog i Krste Frankopana 30. travnja 1919. u Zagreb, jer je sada i Hrvatima trebalo povratiti samopoštovanje i samosvijest, a opisana je i smrt zadnjeg Ivana Antuna Zrinskog koji je umro 11. studenog 1703. u zatvoru na Schlosbergu. Mislim da ovaj tekst pripada dr. Rudolfu Horvatu, ali možda ga je napisao i Pužar koji je bio očevidac ovog prijenosa. I te se godine piše o zbrinjavanju djece, o akciji Hrvatskog Radiše, a Zvonko Pužar, koji sada tako potpisuje svoje članke, objavljuje članak *Rad za slobodu* (str. 107-111) i *Mi ćemo pobijediti* (str. 116-118).

U Koledaru za 1921. objavljen je izvadak iz Pužarove pripovijesti *Pogažena kraljevska riječ* ili *Krv za slobodu otadžbine* pod nazivom *Krvavi sabor u Križevcima* što ukazuje da je Pužara mučila ova tema (str. 39-44). Pužarova je i novela *Zaboravio...* (str. 44-48) koja govori o našem zarobljeniku u Rusiji koji je zaboravio svoju obitelj, te *Ludi*

²⁹ Sveuč. i nac. biblioteka sig. 92548.

Jovo (str. 49-51). Njegova je i priča iz ranijih dana *Žrtve ljubomore* (64-72), te *Mala Mirkica* (str. 84-91) gdje Pužar piše o djevojčici koja je došla iz Istre na prehranu u Hrvatsku i koja je tu i ostala zbog talijanske okupacije Istre te je do te spoznaje došao i njezin otac. Napisao je i članak *Naš ženski svijet* (str. 104-106) upozoravajući da je važno da žene budu ne samo dobre majke i kućanice nego i dobre Hrvatice. Pužarov je tekst i *Gdje su djeca naših dolina, gdje su djeca naših planina?* opisujući bijelu kugu, te se tu osjeća Basaričekov utjecaj. Pužarov je svakako i tekst *Kako su postali Križevački statuti* sa crtežima samog Pužara (str. 116-119).

U Koledaru za 1922. Zvonimir Pužar objavljuje povijest jedne obitelji pod nazivom *Majina jedinica* (54-88), te novelu *Ciganka* (88-97). Njegov je tekst i biografija Maksimilijana Jurčića, školskog nadzornika, koji je pisao i u *Hrvatskom ratnom koledaru* i u *Novom hrvatskom postolaru* i koji je bio ravnatelj građanske škole u Križevcima, te više djevojačke škole i županijski školski nadzornik u Požegi, a od 1917. je vodio u Zagrebu katastar poginulih ratnika kod Narodne zaštite (str. 98-100). Svakako je Pužarov i opširan tekst o *Narodnoj zaštiti* kod koje je Pužar bio namješten (str. 112-114). Pužar je u ovom broju objavio i *Vještice i mučila u starim vremenima* (str. 122-127), tekst je koji nastao u vrijeme kada je proučavao seljačke bune. U tom je broju opisano i narodno slavlje zbog postavljanja spomen-ploče Petru Zrinjskom u Vrbovcu 6. lipnja 1921. (str. 106-108).

U Koledaru za 1923. Zvonimir Pužar objavljuje svoj stari rad *Silnik na banskoj stolici* (str. 45-71), te novele *Majka...* (str. 71-77), *Miljuška* (str. 77-86), *Krušarica* (str. 87-88), *Maca* (88-95), *Majčini grijesi* (120-124). Osjeća se da je Pužar posve zaokupljen socijalnom problematikom i socijalnim slučajevima s kojima se svakodnevno susretao.

U 1924. koledar više ne izlazi, pa nemamo evidentiranu ni dalju Pužarovu vezu s Križevcima, koja je vjerojatno postojala do njegove smrti 13. travnja 1926., odnosno do ukopa na Mirogoju gdje mu se i danas nalazi u arkadama nadgrobna ploča.

4.

Još je 1906. uočeno da se Pužarove stvari *rado čitaju i dobro raspačavaju*.³⁰ Ovaj zaključak možemo reći i za njegove radove koje je objavljivao u Križevcima, od kojih neki u centru pažnje imaju križevačku ili kalničku povijest. U svakom slučaju, knjižar Gustav Neuberg je imao koristi od suradnje sa Zvonimirom Pužarom i dobro su surađivali, prilagođujući se vremenu i potrebama društva. Zvonimir Pužar je živio u teškom vremenu kada baš nije bilo lagano opstati zbog političkih i državnih promjena. Ono što je jučer bilo dobro, danas je bilo loše. No, Pužar je uspio razviti u križevačkom puku interes za hrvatsku povijest te su Križevci, Senj i Požega imali epitet najhrvatskijih gradova. Iako nije rođen u Križevcima, Pužar je imao poseban osjećaj za taj kraj, jer samo tamo možemo shvatiti da je romansirao neke najvažnije događaje iz starije križevačke povijesti, prethodeći time i Milutinu Mayeru koji je 1934. objavio *Krvavi sabor križevački*, a možda je utjecao i na Milutina Cihlara Nehajeva da 1928. objavi povijesni roman *Vuci* o Frankopanima. Dakako, Zvonimir Pužar nije dostigao kvalitetu jednog Augusta Šenoe ili Josipa Eugena Tomića, niti je bio povjesničar tipa dr. Lelje Dobronić, ali cilj radi kojega je pisao, svakako je postigao. Pužarova djela, koja su izlazila iz Neubergove tiskare, stalno su podsjećala na Križevce, na izgubljenju političku poziciju toga grada, ali i na njegovu povijesnu važnost. Kada se složi mozaik Pužarove biografije, mislim da Pužaru pripada veća pažnja i hvala za ono što je učinio te da bi njegovo ime trebale znati sadašnje generacije.

³⁰ Banovac, 17, 28. IV 1906. - *Dvije ljubavi*.